

KUR'ÂN-I KERÎM'DE HAC VE UMRE İBÂDETLERİNE DAİR YANLIŞ İNANÇ VE DAVRANIŞLARI İFADE EDEN ÂYETLERİN TEFSİRİ

Nurdoğan TÜRK*

Özet

Makalenin giriş kısmında Hac ve Umre ibâdetiyle ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra, Bakara Sûresindeki Hac ve Umre ibâdetlerine dair yanlış inanç ve davranışları ifade eden âyetler tefsir edilecektir. İlgili âyetlerde daha çok Hac ve Umre ibâdeti ile ilgili yanlış inanç ve davranışlar üzerinde durulacaktır. Asıl amaç İslâm literatüründe Hac ve Umre'nin tarihçesi ve fikhî hükümleri olmadığından, konuyla ilgili tarihi bilgileri, hadisleri ve fakihlerin görüşlerini ayrıntılı şekilde zikretmeyeceğiz. Böylece makale Hac ve Umre ibâdetinin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Konulu Tefsir, Sûre Tefsiri, Hac, Umre, Ka'be, İhram, Tavaf, Sa'y, Arafât.

INTERPRETATION OF THE VERSES TO THE RELATED OF THE RITER THE WRONG OF BLIEFS HAJJ AND UMRAH AND BEHAVIOURS IN QUR'AN

Abstract

The rites of Hajj and Umrah Related in Surah al-Baqarah Wrong Beliefs and Behaviours to the interpretation of the verses in the introduction of article after giving brief information about Hajj and Umrah worship, the'll paraphrase Surah al-Baqarah in the Hajj and Umrah worship related to contact with false beliefs and behaviours the verses. About verses will focus on behaviour about more the Hajj and Umrah worship and false belief. The main purpose not is history of Hajj and Umrah and Islamic Law provisons, relevant date of Qur'an Interpretation, will not mention in detail the hadith and the opinions of Islamic Law. Islamic article of Hajj and Umrah worship hope will contribute to a more accurate understanding.

Key words: Qur'an, Tafsir, Thematic Interpretation, Chapter/Surah Interpretation, Hajj, Umrah, Ka'bah, Ihram, Tawaf, Sa'ee, Arafah.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İzmir Foça Müftüsü, (dr_nrdgn@hotmail.com)

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm başlangıçtan günümüze kadar farklı yöntemlerle tefsir edilmiştir. Konulu tefsir, bu yöntemlerden biridir. Amacı Kur'ân'ı açıklamak olan tüm tefsir yöntemleri arasındaki ihtilaf, aslında ayrılık, zıtlık tarzında olmayıp çeşitlilik, birbirini tamamlama ve destekleme tarzında bir farklılıktır. Konulu tefsir yöntemi aslında yeni bir düşünce değil ama modern bir uygulamadır. Yaşadığımız çağın en önemli tefsir yöntemlerinden birisi olan *konulu tefsir*, belirli bir konuya ait -bir sûre ya da daha fazla sûredeki- bütün âyetleri, nüzul sıralarını da göz önünde bulundurarak tarihsel bağlam içerisinde inceleyen, Kur'ân'ın temel ilkelerine göre yorumlayan tefsirdir. Konulu tefsir, geniş araştırma neticesinde Kur'ân'ın belli bir konu hakkındaki görüşünü, hidâyet mesajını ve i'caz yönünü açığa çıkaran yorum çalışmalarıdır. Konulu tefsir, bir konudaki âyetleri iniş sırasına göre düzenleme, Kur'ân'ın tamamının konulu tefsir yöntemiyle, Kur'ân'daki herhangi bir kavramın geçtiği âyetlerin ele alınması, bir sûrenin maksatlarını ele almak ve sûre içerisindeki farklı konuları birbirinden ayırmak yolu ile *sûre* eksenli şekillerinde çalışılabilir. Konulu tefsir çalışılırken, farklı bağlamlarda ele alındığında, aynı konudan başka yorumlar ve neticeler çıkabilme olasılığı unutulmamalıdır¹.

Kâinâtı yaratan Allâh Teâlâ, yeryüzünde halife olarak insanoğlunu seçmiş, insanoğluna sonsuz nimetler bahşetmiş, bunlara karşılık ona önemli bir sorumluluk yüklemiştir². Yeryüzünün en değerli varlığı olan insan, Allâh'ın bahsettiği bu nimetlere karşılık şükretmeli, bu şükrünü O'na kulluk ve ibadet ederek en güzel şekilde göstermelidir. Zira Allâh Teâlâ, insanları ancak kendisine kulluk etsinler diye yaratmıştır³. İşte bu kulluğun göstergelerinden birisi de Hac (ve Umre) ibâdetleridir. Kul, Hac ve Umre ibâdetiyle Yaratanına olan bağlılığını gösterecektir. Hac ibâdeti, Hz. İbrâhim (a.s.) zamanından beri, Araplar arasında süregelen bir ibâdetdir⁴. Ancak İslam dini, onu bir sisteme bağlamış ve onu bir müessese haline getirmiştir. Kur'ân'da Hac sûresi tahsis edilmiştir. Hac ve Umre ibâdeti, Müslüman için en önemli ibâdetlerdendir ve faziletli, oldukça etkileyici bir özelliğe sahiptir⁵. Zira müslüman, Hac ve Umre ibâdetini yaparken beyaz bir örtüye bürünmekte; bir anlamda kefen giymiş gibi dünyadan uzaklaşmakta ve kurtulmakta, dünyaya ait bütün kazanımlardan soyutlanmış olarak, Yüce Allâh'a sığınmakta ve O'nun vereceği her türlü emre razı olacağını ifade etmektedir. İhrâm, telbiye, tavâf, sa'y ve yaptığı dualar, kıldığı namaz ve okuduğu Kur'ân, onu tamamen farklı dünyalara taşımaktadır. Bu kazanımlar, kişinin aynı zamanda günahlardan arınmasına da vesile olmaktadır. Hac ve Umre ibâdeti, bilinçli ve adabına uygun olarak yapılmalıdır. Bu şekilde yapılan Hac ve Umre, kişi üzerinde açık etkiler ve güzel kazanımlar ortaya çıkaracaktır. Aksi takdirde, bu ibâdetlerin

¹ Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûrâ Yayınları, İstanbul 2001, s. 48-50; Eren, A. Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Yeni Bir Yaklaşım: Konulu Tefsir Metodu*, Nil Yayınları, İzmir 2000, s. 18-21.

² Ahzâb, 33/72.

³ Zâriyât, 51/56.

⁴ Bayyigît, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, TDV Yay., Ankara 1998, s. 33.

⁵ Bk. Bakkal, Ali, *Haccın Manası*, Rağbet Yay., İstanbul 2004, s. 17-36.

yeterince hassasiyet gösterilmeden yapılan ibâdetler şeklinde anlaşılmasına yol açacaktır. Hac insanın beden sağlığının bir şükrü olarak bedenî; mâlî bakımdan sahip olduklarının bir teşekkürü olarak da mâlî bir ibâdetdir. Hac ibâdetinin bilinçli bir şekilde yerine getirilmesinde, fert ve toplum olarak büyük faydalar vardır. Zira Hac vazifesini hakkıyla yerine getirme mutluluğuna erişen bir müslümanın, memleketine döndüğünde kendisiyle temas eden müslümanları aydınlatacağı kaçınılmazdır⁶. Bu nedenle Hac ve Umre ibâdetinin bilinçli ve hakkıyla yerine getirilmesi, ancak bu ibâdetlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve bilinmesiyle mümkün olacaktır. Bu makaleyi kaleme alma maksadı, bu iki ibâdetin doğru şekilde anlaşılmasına ve icra edilmesine yardımcı olmaya bir katkı sağlamaktır.

İslam dininin beş şartından ve temel ibadetlerinden biri olan Hac⁷ ibâdeti, “Mekke⁸ şehrindeki Kâbe’yi⁹ ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyâret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek”tir. Hac, hem îmânın, hem de İslâm’ın tamamlayıcı unsurlarından birini teşkil eder. Hac, baştan sona sembollerle dolu bir ibâdetdir. Haccın asıl anlamı, hacca özgü şekil ve görüntülerin arkasında yatan manâlarda gizlidir¹⁰. Hac, büyük bir düşünce, mücadele, hesaplaşma, diriliş, kulluk göstergesi ve büyük bir ibâdetdir. Hac ibâdeti, hür, akıllı, bâliğ (ergenlik çağına gelmiş), sağlığı yerinde ve hac yolculuğu için gerekli masrafları karşılayabilecek maddî güce sahip olan Müslümanların ömürlerinde bir defa yerine getirmeleri gereken mâlî ve bedenî farz bir ibâdetdir¹¹.

Hz. Peygamberin bizzat yaptığı Sünnet-i Müekkede¹² olan Umre¹³ ibâdeti, ihrâma girerek Kâbe-i Muazzama’yı tavaf ve Safa ile Merve tepeleri arasında sa’y

15

⁶ Bk. Erul, Bünyamin, Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak*, DİB Yay., Ankara 2012, s. 9-13, 91-95.

⁷ Hac kelimesi, İbranca’da ‘*hag*’ şeklindedir; “bayram” anlamına gelen bu kelime “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak” manasındaki ‘*hvg*’ kökünden türemiştir. Hac veya hag çok eski bir Sâmi tabir olup, İbranca’dan başka Ârâmîce’de ve Sâbiî dilinde de bulunmaktadır. Arapça’da “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” anlamlarına gelir. Bk. Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru’l-Kalem, Dımeşk 1992, s. 218; İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, *Lisânu’l-‘Arab*, Dâru’l-Meârif, Kahire, II/778.

⁸ Geniş bilgi için bk. Özel, Mustafa, *Kur’ân-ı Kerîm’de Hac*, Kayıhan Yay., İstanbul 2011, s. 16-28.

⁹ Kur’ân-ı Kerîm’e göre yeryüzünün ilk evi Mekke’de bulunan Kâbe’dir (Âl-i İmrân, 3/96). Allâh’ın emri üzerine Hz. İbrâhîm oğlu İsmail ile birlikte Mekke’de Kâbe’yi inşa etmiştir. Kâbe, Hz. İbrâhîm’in yaptığı şekilde uzun süre kalmış daha sonra Kureyşliler onu yeniden inşa etmişlerdir. İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ’ İsmail, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut 1998, II/66-67; Kâbe ile ilgili geniş bilgi için bk. Bakkal, *Haccın Manası*, s. 72-97; Özel, *Kur’ân-ı Kerîm’de Hac*, s. 31-45; Erul, *Haccı Anlamak*, s. 28-30.

¹⁰ Hacdaki semboller hakkında geniş bilgi için bk. Erul, *Haccı Anlamak*, s.16-52.

¹¹ Heyet, Hayrettin Karaman ve diğerleri, DİB Yay., *İlmihal I-II*, İstanbul 1998, I/514; Özel, *Kur’ân-ı Kerîm’de Hac*, s. 88-95.

¹² Hanefî ve Mâlikîler’e göre Müslümanın ömründe bir defa umre yapması müekked sünnettir. Şafîî ve Hanbelîler’e göre ise farzdır. Heyet, *İlmihal I-II*, I, 547.

¹³ Umre Arapça’da “ziyaret etmek, yönelmek” anlamına gelir. Bk. Râgıb, s. 586; İbn Manzûr, IV/3102.

yaptıktan sonra traş olup ihramdan çıkmaktan ibarettir¹⁴.

Hac ve umre ibadetinde duygusal boyut ön plana çıkmaktadır. Kişi, bu ibâdetleri icrâ ederken heyecan yüklü, mutlu ve huzurludur. Hayatı boyunca uğruna hayal kurduğu bu büyük fırsatı yakalamanın hazzını ve heyecanını, hayatının en hareketli ve olağan üstü halini yaşamaktadır. Hac ve umre görevini ifa eden kişi, vatanına döndüğünde kendisini daha mutlu ve şanlı olarak görebilmektedir. Bundan sonraki yaşamında, yerine getirdiği kutsal vazifenin etkisinde kalarak hata işleme korkusu, kınanma ve dedikodu endişesinden dolayı daha dikkatli davranmayı şiar edinmektedir. Hac ve umre ibâdeti, insanın hem dînî ve sosyal hayatını etkilemekte hem de geleceğe yönelik bakış açısını ve ufkunu değiştirmektedir. Bu bakımdan özellikle ülkemiz insanı Hac ibâdetini; namaz, oruç ve zekât gibi İslâm'ın diğer temel şartlarından daha farklı olarak düşünmektedir¹⁵.

İnanç ve ibadetlerde Kur'ân öğretileri, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ashâbının uygulamaları esas alınır. Kur'ân ve sünnet çizgisi gözetilir¹⁶. Bid'atler ve bâtil inançlar zamanla toplumlarda oluşmuş ve neredeyse insanların kılcal damarlarına kadar işlemiş bulunmaktadır. Bid'atler ve bâtil inançlar, genel anlamda tüm insanlığı, özel anlamda İslâm dünyasını sarsmaya ve Müslümanların fesâda düşmesine neden olmaya devam etmektedir. Dînî değerleri dejenere etmekte ve toplumların bünyesini sarsmaktadır. Bu nedenle bid'atler ve bâtil inançlar, şirk ve küfürden daha tehlikeli günah olarak algılanmıştır. İslam âlimleri her vesileyle bid'atlere ve bâtil inançlara karşı çıkmayı önermiş, onları yermiş ve sünnete ittiba'yı özendirmişlerdir. Yüzlerce tarifi yapılan bid'ati, şer'î gibi görülen, Allah'a daha fazla ibâdet edileceği düşünülen, sonradan ortaya çıkmış yol şeklinde tarif etmek daha öz ve kapsamlı görünmektedir¹⁷. Bid'at, zihinsel bir gerilemedir ve genelde menfi anlamda kullanılır. Bid'at'ın, muamele, yerleşim, giyim, ticaret, inşaat, onarım, mimari vs. konularında değil, inanç veya ibâdet konusunda olması doğru bir yaklaşım olabilir. Ayrıca bid'atın dînî naslardan ya da ana konulardan birine muhalif olan bir şey olması gerekir. Bir nasla çelişmeyen her yenilikten istifade edilmesi ve o yeniliğin özendirilmesi mümkündür. Bu nedenle, genel bir hayra vesile olan, herhangi bir nasla çelişmeyen her eylem ve yenilik bid'at değildir; bilakis tavsiye edilen hayırlı çıkır açma kapsamındadır, desteklenmesi ve tavsiye edilmesi gerekir¹⁸.

Zaman içerisinde Hac ve umre ibâdeti ile ilgili bazı bid'atler ve yanlış inanışlar oluşmuştur. Ka'be'nin duvarına ve örtüsüne el-yüz sürmek, Ka'be örtüsü ile kutlama yapmak, Makâm-ı İbrahim'deki fanusun camlarını öpmek ve el

¹⁴ Hanefî mezhebi'nde Arefe ve Kurban Bayramının ilk dört gününde Umre yapmanın tahrimen mekruh olması sebebiyle bunun dışında, belli bir zaman ile sınırlı olmadığı için senenin her mevsiminde yapılabilmektedir. Diğer üç mezhepte, haccetmeyen kişilerin teşrik günleri dâhil her zaman umre yapmaları, kerâhetsiz caiz görülmüştür. Heyet, *İlmihal I-II*, I/547.

¹⁵ Erul, *Haccı Anlamak*, s. 92-97.

¹⁶ Serahsî, Ebû Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru-l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993, I/368.

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Şâtibî, Ebû İshâk, *el-İ'tisâm*, thk. Abdurrahmân Şakîr ve diğerleri, Dâru İbn-i'l-Cevzî, Kahire 2008, I/45-60; Bid'at", Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, VI,129-131.

¹⁸ Bk. Şâtibî, *el-İ'tisâm*, I/61-69.

sürmek, Harem'deki mermerlere sürülen kokuları alıp sürünmek, Hac yolculuğunun ardından temizliği terk etmek, Mescid-i Nebevî'ye girerken ellerini göğsünde bağlayarak girmek, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in kabrine mektup yazıp atmak, kabrinin duvarını, pencere ve parmaklıklarını öpmek, el ve yüz sürmek, kabri karşısında eğilmek, kabrine doğru yönelerek secde etmek, kabrinin etrafını tavaf etmek, Mescid-i Nebevî'deki mihraba el sürmek bid'atlerden bazılarıdır. Vekâleten haccın ancak akrabalar adına olursa sahih olacağına inanmak, Hacdan döndükten sonra teraziyi ve metreyi eline almayacağını söylemek, bazıları tarafından Mescid-i Haram'ın içinde ihrama girmenin gerektiğine ve bunun daha faziletli olduğuna inanmak, teberrük için kutsal toprakların taşından veya toprağından almak, kutsal topraklarda dilek tutmak, çaput veya bez bağlamak, Ka'be'nin örtüsünden kumaş kesip ondan şifa ummak, Cebel-i Rahme'ye gitmenin hac ibâdetlerinden birisi olduğuna inanmak, hacca gitmeden mutlaka bazı zatların kabirlerinin ziyaret edilmesi gerektiğine inanmak ve bunu yapmadığında haccına zarar geleceğine inanmak, umre ibâdetini yerine getirenin mutlaka hacca gitmesi gerektiğine inanmak ve bu yüzden umreye gitmemek gibi hususları da yanlış inanışlara örnek verebiliriz¹⁹. Bu bidatlerin ve yanlış inanışların önüne geçilebilmesi ve giderilebilmesi, Hac ve umre ibâdetinin doğru bir şekilde anlaşılması ve bilinmesiyle mümkün olabilecektir.

Bundan önce Hac ve Umre ibâdeti ile ilgili bir çok makale ve tebliğ kaleme alınmıştır²⁰. Bu çalışmaların en kapsamlısı İsmail Cerrahoğlu'nun "*Kur'ân-ı Kerîm'de Hac*" adlı makalesidir. Bu makalede Kur'ân'daki Hac ve Umre ilgili tüm âyetler ele alındığından, ilgili âyetler yeteri kadar geniş tefsir edilememiştir. Bu sebeple makalede, Bakara sûresindeki Hac ve Umre ibâdeti ile ilgili yanlış inanç ve davranışları ifade eden âyetleri detaylı şekilde izah edeceğiz. Bu makalemizin Hac ve Umre ibâdetinin daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağını ümit ediyoruz. Asıl amaç Hac ve Umre'nin tarihçesi ve fikhî ayrıntıları değildir. Hac ve Umre ibadetiyle ilgili tarihi bilgileri, hadisleri ve İslâm Hukukçularının görüşlerini²¹ -zaman zaman değinmek zorunda kalsak da, konuyla ilgili detaylı bilgiler Fıkıh kitaplarında bulunabileceğinden- uzun ve ayrıntılı şekilde burada zikretmeyeceğiz.

¹⁹ Bk. Yücel, İrfan, *Hac Rehberi*, TDV Yay., Ankara 1997, s. 230 ; Heyet, İsmail Karagöz ve diğerleri, *Hac İlmihali*, DİB Yay., Ankara 2008, s. 213-214; Bakkal, *Haccın Manası*, s. 246; Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, s. 159.

²⁰ Bazıları: Bk. Cerrahoğlu, İsmail, "Kur'ân-ı Kerim'de Hac," *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1970, sayı: 102-103, s. 361-371; Koçyiğit, Talat, "Hac ve Faziletleri," *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1970, sayı: 102-103, s. 372-376; Sanay, Eyyüp, "Haccın Sosyolojik İzahı," *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1986, c. 22, sayı: 3, s. 15-17; Ünal, İsmail Hakkı, "*Hac Aylarında Umre*," DİB İlmî Eserler: 119, (7-9 Temmuz 2006 Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereler), Ankara 2007, s. 239-249; Tutar, Adem, "İslam Tarihinde Hac İbâdetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi," *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Elazığ 2001, sayı: 6, s. 75-86; Edip, Eşref, "Hac Müessesesinin Cihanşümûl Ehemmiyeti", *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1969, sayı: 80-81, s. 17-20.

²¹ Bk. Serahsî, Ebû Sehl, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüşev Yay., İstanbul 2008, c. 4, s. 1-355; Yücel, *Hac Rehberi*, s. 1-239; Heyet, *Hac İlmihali*, s. 1-246; Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, s. 27-38; Harman, Ömer Faruk, ve diğerleri, "Hac", *DİA*, XIV,382-416.

Âyetlerin Tefsir ve Yorumu

Şimdi Bakara sûresindeki Hac ve Umre ibâdeti ile ilgili yanlış inanç ve davranışlara temas eden âyetleri ele alarak tefsir etmek ve bu iki ibâdetle ilgili yanlış inançlar ve davranışları açıklamak uygun olacaktır.

1) Safâ ile Merve'yi sırf putları ta'zîm için tavâf etmek yasaklanmıştır.

إِنَّ الصَّفَاَ وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu şîârlar (nişanlar)dandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir (sakınca ve) günah yoktur. Her kim (gönüllü olarak) bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah (onun hayrını) kabul eder ve (yapılan hayrı) hakkıyla bilir²².”

Âyette geçen “الصَّفَاَ” (es-safâ) kelimesi, pürüzsüz, düz ve temiz kaya veya taş anlamına gelen²³ “صَفَاةَ” (safât) kelimesinin çoğuludur. “الْمَرْوَةَ” (el-merve) kelimesi ise, küçük yumuşak taş anlamındadır. Âyette her iki kelimenin “ال” (harf-i tarif) takısı/eki ile zikredilmesi, bu iki yerin Beytullâh'ın hemen kenarında doğu tarafında yer alan Safâ ile Merve adındaki iki tepe olduğunu belirtmek içindir. “مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ” (min şeâiri'llâh) ile Safâ ile Merve'nin, Allâh'ın şeâir (nişanlar)ından olduğu beyan edilmiştir. Mana, “Safâ ile Merve arasında tavâf etmek, Allâh'ın şeâirinden yani İbrâhîm (a.s.)'a Hac menâsikinden meşrû' kıldığı şeylerdendir.” şeklindedir²⁴. Hac ve Umrenin menâsikinden olan sa'y da, bu iki tepe arasında yapılır. Hz. İbrâhîm (a.s.) bu iki tepe arasında sa'y yapmış, Peygamberimiz (s.a.v.) de ona tâbi olmakla emrolunmuş²⁵ ve bu iki tepe arasında sa'y yapmıştır. Hâcer validemiz Hz. İsmail için su ararken bu iki tepe arasında yedi defa koşmuştur. Bugün Hac ve Umre için Beytullah'ı ziyaret ve tavaf edenler, aynı zamanda Safa ile Merve arasında sa'y ederler. Âyette, iki tepe arasında tavâf yani sa'y etmekte (gelip gitmekte) sakınca ve günah yoktur, denilmiştir. Çünkü cahiliyye devrinde her iki tepede de birer put vardı. Müşrikler, putların bulunduğu bu iki tepeyi yani Safâ ve Merve'yi tavaf ederler, Safâ ve Merve'yi, İslam dininin bir şîârı (nişanı) olarak değil, (adlarına kurban kestikleri) İsâf ve Nâile adlı putların bulunduğu mekân olarak görürlerdi. Müslümanlar da, müşriklerin yapmış olduğu bu tavafı yapmaktan çekinirler veya hoş görmezlerdi. İslâm, Safâ ve Merve'deki bu putları kaldırmıştır.

Kur'an, müşriklerin putlara yaptıkları tavafın yanlış olduğunu bu âyetle açıkça ilan etmekle birlikte, aynı zamanda Safâ ile Merve'yi İslâm'ın bir şîârı

²² Bakara, 2/158.

²³ Râgıb, s. 488.

²⁴ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001, II/708-710.

²⁵ Nahl, 16/123.

(nişanı) saymış, Hac ve Umre'de bu iki tepeyi tavaf etmede daha doğrusu (ilgili termonolojiye göre) sa'y etmede bir sakınca ve günah olmadığını, aksine bu iki tepede zikir ve dua yapabileceklerini, kendilerine vâcip kılınanları edâ edebileceklerini beyân ederek müslümanlara tavaf iznini vermiştir.

Safâ ile Merve'yi tavâf, Hz. İbrâhim ve İsmâil'in sünnetindedir. Tefsirlerde yer alan rivâyetlerden de anlaşıldığı üzere²⁶, Hac ve Umre ibâdetini yerine getirenlerin, Safâ ile Merve'yi tavâf (sa'y) yaparken, edâ ettiği tavafın “müşriklerin putlar için yaptığı tavafa benzer tavaf olduğu, Safâ ile Merve'deki önceki putlara karşı bir tazim olup olmadığı” şeklinde zaman zaman aklında bazı şüpheler ve yanlış anlayışlar kalmış, kalbinde yer edinmiştir. Günümüzde de hâla buna benzer şüpheler ve anlayışlar akla gelebilmekte ve kalplerde yer edinebilmektedir. Kur'an'ın, işte Bakara sûresindeki “*Şüpheler yok ki, Safa ile Merve Allâh'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur.*” meâlindeki bu 158. âyetle az önce zikri geçen şüphe ve yanlış anlaşılmaları tamamen gidermiştir. Safâ ile Merve'yi tavâf (sa'y)in, “فَلَا جُنَاحَ” (felâ cünâha) “sakınca ve günah yoktur” lafzıyla kayıt altına alınması ile, Safâ ile Merve arasında sa'y'in tek başına nafile ibâdet sayılamayacağı, mutlaka Hac veya Umre ile birlikte yapılması koşulu ile nafile ibâdetten sayılacağı anlatılmak istenmiştir²⁷. Bu âyet ile âdetâ şu denilmek istenmiştir: “Safâ ile Merve, İslâm'ın belirtilerindedir. Bu iki tepeyi gönül rahatlığıyla ve günaha girme korkusu olmadan tavaf ediniz. Müşrikler, Safâ ile Merve'yi kâfir olarak tavâf ederler. Siz Müslümanlar ise bu iki tepeyi onlara tâbi olarak değil, Allâh'a ve Rasûlüne itâat ederek mümin olarak bir vazife şeklinde tavâf ediyorsunuz.” Ayrıca “*Bu böyledir. Artık kim Allâh'ın şeârini ta'zîm ederse, şüpheler yok ki bu, kalplerin takvâsındandır.*” meâlindeki Hac sûresi 32. âyetten, Safâ ile Merve arasında tavâf (sa'y) yapmanın Câhiliyye döneminde tavâf edilen putları değil, Allâh'ın şiârlarını tazîm etmek manasına geleceği anlaşılmalıdır²⁸.

19

Bakara sûresi 158. âyetin sonunda yer alan “وَمَنْ تَطَّوَعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ” kavli, “Her kim, üzerine farz olan ibâdetlerin dışında başka ibâdetler yaparsa, ya da Safâ ile Merve'yi nafile tavâf, veya vâcip olan tavâftan sonra nâfile tavâf, ya da üzerine vâcip olan haccı yerine getirdikten sonra umre ve haccı “تَطَّوَعَ” nafile olarak yaparsa, Allâh onun nafilesini kabul eder, kulun hakettiğinin üstünde az amelîne karşılık cömertce çokca karşılık verir, nafilesini ile muradını ve niyetini bilir.” şeklinde tefsir edilebilir²⁹. “تَطَّوَعَ” (tetavva'a) lafzının “خَيْرًا” (hayran) ile kayıt altına alınması, nâfile ibâdetlerin sadece Allâh ve Rasûlünün meşrû' kıldıklarının yapılması ile nâfile ibâdet olacağı, bunun dışındakilerin ise bidat, bilinçli ve kasıtlı ise şer olacağına işaret edilmiştir³⁰. “*Her kim gönüllü olarak bir*

²⁶ Bk. Fahreddîn Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981, IV/174-176.

²⁷ es-Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır (ö. 1307-1376), *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân (Tefsîr-i Sa'dî)*, Mektebetü'l-Abikân, Riyad 2001, s. 76.

²⁸ Taberî, II/717.

²⁹ Bk. Beğavî, Ebû Muhammed el- Hüseyin b. Mes'ûd (ö. 516/1122), *Tefsîru'l-Beğavî*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002, s. 78; Heyet, Hayrettin Karaman ve diğerleri, DİB Yay., *Kur'an Yolu, I-V, 2. Baskı*, Ankara 2006, I/243.

³⁰ Sa'dî, s. 77.

iyilik yaparsa şüphesiz Allâh kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.” meâlindeki âyet ile müslümanların yaptığı kulluk ve ibâdetlerin gönülden yapılması gerektiği, gönülden yapılanların da Allâh katında mutlaka karşılık bulacağı ve kabul göreceği net bir şekilde vurgulanmaktadır. Böylece müslümanın daha çok hayır işlemesi, tüm insanlık için bir şeyler yapma çabasında olmakla faydalı bir varlık olması teşvik edilmiştir.

2) İhrâmlyken evlere veya çadırlara arka taraflarından girmek bir câhiliyye âdetidir ve bâtıl bir inanıştır.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ
اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki; Onlar (hilâller), insanlar ve Hac için vakit ölçüleridir. Gerçek erdem ve hakiki fazilet, evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Ama iyilik (iyi ve güzel davranış), takvâ sahibi (Allâh’a karşı gelmekten sakınan) kişinin davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allâh’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz³¹.”

Âyette geçen “الْأَهْلَةَ” kelimesi, “ayın birinci ve ikinci gecede ki durumu” manasındaki “(hilâl)” kelimesinin çoğuludur³². “Hilâl” bir tane olduğu halde âyette, bu kelimenin çoğul (ehille) kullanılması ayın evrelerine işâret eder. Taberî ve İbn Kesîr tefsirlerinde bu âyetin iniş sebebi hakkında, ‘Hz. Peygamber’e hilalin küçülüp büyümesi, durumunun değişmesinden veya insanlar için niçin hilâlin (önemli) kılındığından ve yaratıldığından sorulduğunda kendisine sorulan soruya cevaben, âyetin indirildiği’ hakkında görüşler zikretmiştir³³. Buna göre âyetin ilk cümlesini ”Sana hilâl’in evreleri hakkında soru soruyorlar” şeklinde anlamak uygun düşer. Âyette, hilâl’in bir ay boyunca şeklinin devamlı değişmesinin³⁴ insanlara vakit belirlemede farklı bir çok faydalar sağladığı bahsedilmekle birlikte, bu faydalardan Hac ile ilgili olan faydaya işâret edilmiştir. Zira Hac ibâdeti, hilale göre tayin edilen senenin sadece belirli aylar ve günlerinde yerine getirilmektedir³⁵.

“هي مَوَاقِيْتُ لِلنَّاسِ” “Onlar (hilâller), insanlar için vakit ölçüleridir.” kavlinin, “Hilâller, müslümanların oruç ve iftar vakitlerini, zekât, fitre ve kurban gibi ibâdetlerin zamanlarını, yılların ve ayların zamanlarını, kadınların iddet ve hayız süresini, borçların ödenme zamanını belirlemek için vakit belirleyici ölçülerdir.”, ve “وَالْحَجِّ” “hac” kavlinin “Hilâller, Hac ve menâsikinin vakitlerini belirlemek için vakit ölçüleridir.” şeklinde anlaşılması mümkündür³⁶. Günümüzde artık Hac ve menâsikinin zamanını, hilalin şekil değiştirmesi dikkate alınarak ve astronomiyi

31 Bakara, 2/189.

32 Râgıb, s. 843; İbn Manzûr, VI/4690.

33 İbn Kesîr, I/385.

34 Önceki âyetlerde (Bakara, 2/184-187) Ramazan ayı ve orucunun sayısından, oruca başlama ve bitiş zamanından söz edilirken, sonraki âyetlerde ise (Bakara, 2/194) Haram aylardan bahsedilmektedir. Burada bahsi geçen hususlar, hilalin değişimiyle ilgili konulardır.

35 Râzî, V/134.

36 Taberî, III/283.

teknoloji ile birleştirerek tayin etmek mümkün ve çok kolaydır. Ancak bugün İslâm dünyası, bu âyette sözü edilen “*Onlar (hilâller), insanlar ve Hac için vakit ölçüleridir*”in manasını ve hikmetini tam idrâk edememiş olsa gerek ki, zaman zaman Hac gününde diğer bir ifadeyle Kurban Bayramı gününde ihtilafa düşmektedirler. Bu anlamda özellikle İslâm dünyasının Hac gününde ortak gün belirleyerek birlikte hareket etmesi, hem müslümanlar arasındaki bağları güçlendirecek, hem de Hac ibâdetinden murad edilen menfaatlar kazanılacaktır. İşte o zaman, müslümanların birlikteliğini sağlaması bakımından bu âyette bahsedilen hilalin faydasının tezâhürü görülmüş olacaktır.

Âyetteki “*وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا*”, ” *İyilik, evlere arkalarından gelip girmeniz değildir.*” kavlinin, bir önceki cümle “*De ki; Onlar (hilâller), insanlar ve Hac için vakit ölçüleridir*” ile birlikte aynı âyette zikredilmesinde anlamlı bir münasebet vardır. Bu bağı şöyle açıklayabiliriz: Cahiliyye döneminde Hac veya Umre için ihrama girildiğinde veya (yolculuktan evlerine döndüklerinde eve arkadan girmenin uğur getireceğine inanmak gibi) daha başka bazı dini gerekçelerle, insanlar artık evlerine girmezler, çadırda gölgelenmezler, tereyağı yemezlerdi. Eğer eve ne zaman kapıdan girmek zorunda kalırlarsa, (kapıyı kullanmanın doğru olmadığına inandıkları için) evin ve çadırın kapısından girmezler, -Allâh’a yakın olmayı sağlayacağına inanarak- evin veya çadırın arkasındaki bir pencereden girerler veya bir delik delerek oradan girip çıkarlardı. Zahmet veren ve şekilcilik olan bu davranışın, iyi ve erdemli bir davranış olduğuna inanırlardı³⁷. İşte bu âyet, böyle bir cahiliyye âdetini ve inancını reddetmektedir. Kur'an, soru soranların -âdetâ Hz. Peygamber'i bir astronomi bilgini, Kur'an'ı da bir astronomi kitabı yerine koyarak- “*Sana, hilâlleri soruyorlar.*” sorusuna, “*Onlar (hilâller), insanlar ve Hac için vakit ölçüleridir*” sözü ile cevap vermekle kalmayıp, soru soranlara iyiliği (iyi davranışı) “*İyilik, evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Ama iyilik (iyi davranış), takvâ sahibi (Allâh'a karşı gelmekten sakınan) kişinin davranışdır. Evlere kapılarından girin.*” sözü ile öğretmiştir. Burada, soruların tersinden değil de, yararı olacak şekilde düzgünce sorulmasının daha doğru olduğuna tenbihin imâ edilmesi de dikkatimizi çeken bir diğer husustur. Ayrıca bu âyette geçen “*Evlere arkalarından gelip girmeniz*” kısmından bir görüşü savunurken sistemli olmak, “*Evlere kapılarından girin*” kavlinde de işleri yol ve yöntemi üzere yapmak şeklinde mecâzi anlamlar da çıkarılabilir. Buna göre âyet şu şekilde te'vil edilebilir: Herhangi bir inancı savunurken, konuyla ilgisi bulunmayan veya kesin olmayan gerekçeler, kanıtlar kullanmayınız. Hakikate ulaşmanın tek bir yolu vardır. O da, sistemli ve metodlu olmaktır. Şu halde görüşlerinizi ve iddialarınızı kesin bilgi ve delillere dayandırın³⁸.

Evlere arakadan girmek, evdekilere rahatsızlık vereceğinden edebe aykırı bir davranıştır. Gerçekte iyi ve edebe uygun olan davranış , -Cahiliyye devrindeki mevcut anlamsız âdet ve göreneklerin tekrarı şeklinde değil- işlerin takvâya göre yapılmasıdır³⁹. Takvâ, her işte Allâh'tan korkmaktır. Takvâ, kişinin davranışlarını

³⁷ Bk. Taberî, III/288; Beğavî, s. 98.

³⁸ Râzî, IV/136.

³⁹ Taberî, III/288.

düzenler, Allâh'a karşı duyduğu derin saygıyı, Yaratan'ın emrettiklerini yapma ve yasakladıklarından kaçınmasını temin eder. Takvâ, kişiye birtakım sorumluluklar yükler. Bu sorumluluklardan en ağırı olsa gerek ki, hemen bu âyeti takip eden âyette savaştan bahsedilmiştir.

3) Hac aylarında Umre yapmanın günah olduğu inancı doğru değildir.

وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَنَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةً إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“Hacı ve umreyi Allâh için eksiksiz yerine getirin. Eğer (herhangi bir sebeple) bunlardan engellenirseniz o halde kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (traşını olup) oruç, sadaka veya kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Kurban kesemeyen ise hac sırasında üç gün, (memleketine) döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutsun. Bu, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allâh'tan korkun ve bilin ki Allâh'ın cezalandırması çok şiddetlidir⁴⁰.”

Bu âyette, Haccın menâsiki ile ilgili çeşitli hükümler zikredilmiş olup, hac ve umrenin menâsikini yaparak ve Allâh'ın rızâsını talep ederek tamamlanması emredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Hudeybiye senesinde umreye başlamış⁴¹, ancak müşriklerin tutumları nedeniyle umreyi tamamlayamamıştı⁴². Hudeybiye olayı üzerine inen bu âyet, müşriklerin engellemeleri yüzünden niyetlendikleri halde umrelerini yapamayan Müslümanlara umrelerini tamamlamalarını emretmektedir. Bu sebepten, ilk cümlede geçen “أَتِمُّوا” (etimmû) kelimesi, “eksiksiz yerine getirin” şeklinde tercüme edilebileceği gibi, “tamamlayın” şeklinde de çevirisi yapılabilir⁴³. Bu âyeti mutlak olarak değerlendiren âlimler umreyi farz, Hudeybiye olayıyla ilişkilendirenler ise nafil (sünnet) kabul etmişlerdir⁴⁴. Haccın farz oluşu hakkında âyet⁴⁵ ve hadisler⁴⁶ mevcuttur. Umre'nin

⁴⁰ Bakara, 2/196.

⁴¹ Taberî, III/341.

⁴² Peygamberimiz (s.a.v.) hepsi Zi'l-ka'de ayında olmak üzere dört defa umre yapmış ve umre yapılmasını da teşvik etmiştir. Muhammed b. İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2004, II/589; es-Süheyli, Abdurrahmân b. Abdullâh, *er-Ravdu'l-Enf ve ma'ahû es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mecdî b. Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut t.y., IV/277.

⁴³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1982, II/199.

⁴⁴ İmam Ebû Hanife ve İmam Mâlik, umrenin müekked sünnet, İmam Şafîi ve İmam Hanbelî ise umrenin farz olduğu görüşündedir. Heyet, *İlmihal I-II*, I/547.

⁴⁵ Âl-i İmrân, 3/97; Hac, 22/27.

⁴⁶ el-Buhârî, İbrâhim, *Sahîh-i Buhârî (el-Câmiu's-Sahîh)*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006, İmân, 2. 2. 58; en-Nisâbü'rî, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1991, İmân, 1.1. I/36, 1.19. I/45.

farz olduğu ile ilgili kesin bir delil olmamakla birlikte, onun nâfile bir ibâdet olduğuna dair sahîh hadisler ve rivayetler bulunmaktadır⁴⁷. Âyette zikri geçen “*umreyi tam yapın (tamamlayınız)*” sözü, sadece o yıl yapılması emredilen bir umre olmayıp, kıyâmete kadar yapılması istenilen umre olarak anlaşılmalıdır. Bu âyette umrenin hac aylarında çokça ve peşpeşe yapılmaması anlaşılabilir gibi, nass engellemediği için, aynı zamanda çokça umrenin yapılabileceğinin anlaşılabilirliğini de ifade edebiliriz. Ayrıca “*وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ*” kısmından, umrenin en tamam şekli, hac ayları dışında yapılması, haccın en tamam şekli ise, haccedenin menâsikin hepsini yerine getirmesi, veya ticaret veya bir ihtiyacı gidermek için değil, sadece hac ve umreyi murat ederek ailesinden çıkmak, veya nafakanın helal olması ve Allâh'ın yasaklarından kaçınmak, yahut hac ve umreye başlanıldığında o ikisini tamamlamak şeklinde bir anlam çıkarılabilir⁴⁸.

Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından Yemen'e görevli olarak gönderilen Ebû Mûsâ'l-Eş'arî, Hz. Peygamber'in haccına katıldığını, onun gibi ihrâma girmiş olmasına rağmen hükümler koyduğunu, kurbanı olmadığı için onun emriyle temettu' haccı yaptığını, Hz. Ömer'in halifelik dönemine kadar da bu şekilde fetva verdiğini anlatır. Ancak Hz. Ömer döneminde birisi onu şöyle uyarır: “Ey Ebû Mûsâ! Bazı fetvalar vermede acele etme! Çünkü senden sonra Mü'minlerin Emîri'nin hac konusunda ne ettiğini bilmiyorsun. Bunun üzerine Ebû Mûsâ, insanlara seslenerek, acele etmemelerini, halifeyi beklemelerini söyler. Hz. Ömer geldiğinde Ebû Mûsâ bunun sebebini sorar. Hz. Ömer şu cevabı verir: “Eğer biz Allâh'ın kitâbını (el-Bakara, 2/196. âyeti) dikkate alırsak o, (umre ile haccı) tamamlamayı emrediyor. Şayet, Resûlullâh'ın sünnetini dikkate alırsak o da kurbanını kesmeden ihramdan çıkmamayı bildiriyor⁴⁹.”

23

İbn Abbâs'dan nakledildiğine göre, Cahiliyye devrinde Araplar, hac aylarında umre yapmayı (muhtemelen ticari kaygılarla) yeryüzündeki en büyük günahlardan sayarlardı. Muharrem'i Safer'e tebdil ederek, “yük taşıyan hayvanların yaraları iyileşip, Safer geçtiği vakit, umre yapmak isteyen umre helâl olur” derlerdi⁵⁰. Kur'ân'ın, bu âyet ile sözkonusu cahiliyye âdetini geçersiz saydığı, hacca kadar umre yapmayı (temettu') meşrû kabul ettiği söylenebilir.

Tahâvî'nin nakline göre Hz. Ömer, âyette zikredilen hac ile umrenin tamamlanması emrini oğlunun verdiği bilgiye göre şöyle yorumlamaktadır: “Umre'nin en tamam şekli, onu hac aylarından ayrı yapmaktır. Hac ise belli aylardadır. Öyleyse, o aylarda yalnızca hac yapın, diğer aylarda ise umre yapın.”⁵¹ Fakat bu âyet, temettu' haccındaki umrenin hac aylarında yapılabileceğine işaret etmektedir.

Bu çerçevede umrenin yapılması tavsiye edilen aylar, hac ayları dışındaki

⁴⁷ Bk. "Hac farz, umre nâfile bir ibadettir." *Şurûhu İbn Mâce*, nşr. Râid b. Sabrî, Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, Beyrut 2007, Menâsik, 25.2. 2884, s. 1092.

⁴⁸ Taberî, III/341; İbn Kesîr, I/393; Beğavî, s.102.

⁴⁹ Müslim, Hac, Hadis Numarası: 154-155, II/894-895.

⁵⁰ Müslim, Hac, Hadis Numarası: 1240, II/909.

⁵¹ Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Cadu'l-Hakk, Beyrut 1994, Menâsiku'l-Hac, Hadis Numarası: 3693, II/147.

aylardır. Ancak günümüzde olduğu gibi ekonomik ve coğrafi şartlar nedeniyle, ömründe yalnız bir defa hacca gidebilme imkânı bulan ve ayrıca umre için gidemeyecek birçok kimse, elbette hac ile birlikte umre yapmaya da gayret edecektir. Hacıların, hac aylarında Umre'yi çeşitli vesilelerle sık sık tekrarlamaları yadigarınamalı, özellikle uzak bölgelerden hac için gelen Müslümanların sağlık durumları elverdiği ölçüde ve fırsat buldukça umre yapmaları da anlayışla karşılanmalıdır. Bununla birlikte, Mekke dâhilinde Hil bölgesine çıkarak sık sık umre yapmaları yerine, nafîle tavaf yapmalarının da tavsiye edilebileceği hatırdan çıkarılmamalıdır. Ancak nafîle tavaf yapmada aşırılığa gidilmesi, çok sayıda yapılarak övünme meselesi yapılması, yaşlı hacıların ve kadınların bu konuda kendilerini zorladıkları görülmektedir. Bazı hacılar, 50'den fazla nafîle tavaf yaptıkları takdirde geçmiş günahlarının affedilip cenneti garantileyeceklerini zannetmektedirler. Tamamen yanlış olan bu inanış ile 50'den fazla nafîle tavaf yapamayan diğer hacıların fırsatı değerlendiremedikleri ve ibadetlerini hakkıyla yerine getiremedikleri gibi yanlış düşünceleri doğurmaktadır.

Âyette “Eğer (herhangi bir sebeple) bunlardan engellenirseniz o halde kolayınıza gelen bir kurban gönderin” buyurulmaktadır. Burada alıkonma ve engelden maksat, ağırlıklı görüşe göre, ihramlı kişiyi hac veya umre vazifesini yerine getirmede tehlikeye düşüren, veya hac veya umresini ortadan kaldıran ağır hastalık veya bir uzvun kırılması, kişinin mahkum olması, yol güvenliğinin olmaması, düşman tehlikesi vb. her türlü olumsuzluklardır. Nitekim âyetin hemen devamında zikredilen “güvenlikte olduğunuzda” ifadesi de bu görüşü desteklemektedir⁵².

24

Bu âyette ihramlı kişinin, ihramlı iken her hangi bir sebeple görevini yapmaktan alıkonulursa, ihramdan çıkabilmesi için kolayına gelen kurbanı⁵³ kesmesi gerektiğinden, kurbanı kesilmeden ihramdan çıkamayacağı ve traş olamayacağından, eğer hastalanır veya başında eziyet veren (bitlenme, baş ağrısı gibi) bir şey bulunursa, bundan dolayı oruç, sadaka veya kurbandan birisiyle fidye vermesi gerektiğinden söz edilmektedir. Aynı şekilde âyette ihramlı kişinin, hac ve umreyi yapmakta güvende olursa ve hac zamanına kadar umre yapmak isterse, umre yapmış olması sebebiyle kendisine kurban kesmesi gerektiğinden, şayet gücü yetmeme vb. sebeplerle kurban kesemezse (Mescid-i Harâm'da ikâmet etmeyen kişi için) hac günlerinde üç, memleketine döndüğü vakit yedi olmak üzere toplamda on gün oruç tutması gerektiğinden bahsedilmektedir.

“Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir.” ifadesinden, umreyi hac ile birleştirme işinin, hac için uzaktan gelen müslümanlara tahsis edildiğinin anlaşılması mümkündür⁵⁴. Bunun hikmeti şöyle izah edilebilir: Zorluk çekerek

⁵² Bk. Taberî, III/342-347.

⁵³ “Kolayına gelen kurban” sözü ile kurbanın, kurban edilmesi caiz olan tüm hayvanlar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak birçok rivayette, -“İsteysera” (kolayına gelen) kelimesinin kullanılmasından dolayı- bu kurbanın, kurbanlık hayvanların en kolay olan ‘koyun’ olduğu ifade edilmektedir. Taberî, III/356; İbn Kesîr, I/396.

⁵⁴ Taberî, III/437; Râzî, V/171.

hac için uzaktan gelenler, -Mekke’de ikâmet edenlerin aksine- aynı zamanda umre için de ayrıca zaman ve imkan bulamayabilirler. Hac için geldiklerinde, aynı zamanda umre de yapsınlar. Böylece hac ve umreyi tamamlasınlar ve ecir alsınlar⁵⁵.

Âyetin sonunda ise, Allâh’tan sakınarak emirlerine itâat etmek ve yasaklarından kaçınmak gerektiğinden, Allâh’ın koyduğu sınırları aşmamak, sınırı aşanlar ve haramda devam ve ısrar edenler için Allâh’ın azâbının çok şiddetli olacağından söz edilmektedir.

4) Hac ibâdetini üç Hac ayına yaymak, Hac ve Umreye azıksız veya borç ile gitmekte doğru değildir.

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِي يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

“Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allâh onu bilir. Azık edinin; şüphesiz azığın en hayırlısı takvâdir. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri!”⁵⁶

“الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ” “Hac bilinen aylardadır.” kavlinde, “hac”dan maksat, farz olan hac, “bilinen aylar”dan murad, hac ayları olarak bilinen Şevval, Zülka’de ve Zi’l-hicce’nin ilk on günüdür. Bir çok rivâyette bu görüş –ki kanaatimiz, bu görüşün daha isabetli olduğu yönündedir- yer alırken, bazı rivâyetlerde ise Şevvâl, Zi’l-ka’de ve Zi’l-hicce ayının tümünün hac aylarına dahil edildiği görülmektedir. Âyet, “haccın zamanı, bilinen aylardadır” şeklinde tefsir edildiği gibi, “hac, bilinen aylardaki hacdir” şeklinde de yorumlanabilir. Hac için senenin tüm aylarında ihrama girebileceğine dair rivayetler varsa da, İbn Kesîr’e göre Hac için ihrama sadece hac aylarında girmek daha isabetli bir görüştür⁵⁷. Hac aylarındaki bu döneme ‘hac mevsimi’ de denir. Farz olan hac, sadece bu aylarda sahih olur ve edâ edilir. Âyetin doğru anlaşılması için, bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.)’in söz ve uygulamasına yani haccı hangi ay ve günlerde edâ ettiğine bakmak gerekir. Zira Kur’ân’ı en iyi tefsir eden Hz. Peygamber’dir. Hz. Peygamber, haccını –Tefsir ve Fıkıh kitaplarında ayrıntılı şekilde anlatıldığı gibi⁵⁸- Zi’l-hicce ayında edâ ederek, haccın edâ edileceği ayı ve günleri belirlemiştir. Günümüze kadar da bu böyle devam etmiştir. Âyetin hükmü, genel olup, mutlak bir ifade kullanılmış, hac ibâdetinin bilinen hac ayları içinde ne zaman yapılacağına dair bir sınırlama/belirleme yapılmamıştır. Bu sebepten ötürü âyetten, -her ne kadar âyetin zâhiri bu anlamı çağırırsa da- haccın bu üç ayın içindeki her hangi başka bir gün/günlerde yapılabileceği, veya karşılaşılabilecek bazı zorlukları gidermek ya da azaltmak amacıyla bu aylar içinde farklı zamanlara

⁵⁵ Heyet, *Kur’ân Yolu*, I/304-309.

⁵⁶ Bakara, 2/197.

⁵⁷ Taberî, III/443; Râzî, V/173; Özel, *Kur’ân-ı Kerîm’de Hac*, s. 67-68.

⁵⁸ Detaylı bilgi için Bk. Taberî, III/443-448; Heyet, *Kur’ân Yolu*, I/312; Heyet, *İlmihal*, I/511-546.

yayılabilceği gibi bir anlam çıkarılması da isâbetli olmayacaktır. Zaman zaman bu tür anlam ve düşüncelerin dillendirilmesi, bugüne kadar ki Hz. Peygamber ve ashâbının ifâ ettiği hac uygulamalarına ve İslâm âlimlerinin görüşlerine aykırı bir tutum olduğu unutulmamalıdır⁵⁹. Müslümanların kolaylaştırma adına günümüz teknoloji ve maddi imkanlarını kullanarak böyle bir uygulama ve değişikliğe gitmesi söz konusu olmamalıdır. Şayet böyle bir uygulama yapılırsa, bu değişikliğin kesinlikle hac ibâdetinin anlam ve hikmetini eksik kılacağı âşikârdır.

“فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ” “Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse,...” kavline, her kim hacı kendisine niyet ederek, telbiye getirerek ve ihrama girerek vâcip kılar ve bilinen aylarda Allâh’ın hac için gerekli kıldığı menâsiki yapar, hac yasaklarından kaçınırsa anlamı hamledilebilir⁶⁰. Bu âyette hac ibâdetinin öneminden dolayı kişinin hacca niyet edip başladığı andan itibaren her türlü söz, davranış ve tutumunda son derece titiz ve dikkatli olması gerektiği hususuna vurgu yapılmıştır. Zira hac ibâdeti, farz olarak ömürde bir kez yapılan mâli bir ibâdettir. Bu ibâdetin en güzel şekilde, kötü ve çirkin işlerden uzak yapılması, müslümana manevî güç katacaktır. Bu nedenle âyette, hac yapan kişinin kadına yaklaşmak (cimâ), günah işlemek ve çekişip tartışmak gibi şeylerden uzak kalması gerektiğinden söz edilmektedir. Bunlar hacda yapılması yasak olan hususlardandır. Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.), “Bir kimse hacceder ve hac esnasında kötü (fena) söz söylemez ve büyük günahlardan çekinir, fisk-ı fücür (küçük günahları) işlemekte ısrar etmezse, o kimse günahlarından arınarak annesinden doğduğu günkü gibi Hac’dan döner.⁶¹” sözüyle haccını bu şekilde edâ edenin annesinden doğduğu gün gibi tertemiz olacağını müjdelemiştir. Allâh, kişinin, bu “مِنْ خَيْرٍ” (min hayrin) yani iyi hal ve davranışlarını bilir ve onu mükâfatlandırır.

Âyette geçen “وَتَزَوَّدُوا” (tezevvedû) ”azıklanın” ifadesi, şu iki anlamda yorumlanabilir: Birincisi, “hac yolculuğu için azık (yiyecek, içecek vb.) tedârik edinin, kimseye muhtaç olmayın ve kimseden bir şey istemeyin”dir. Bu âyetin iniş sebebi olarak şu rivâyetin zikredilmesi de şu manayı desteklemektedir: Yemenliler çoğunlukla hacca hazırlık yapmadan ve azıksız olarak gelirler, biz Allâh’a güveniyoruz derler, insanlara yük olur ve dilencilik yapmak zorunda kalırlardı. Yemenlilerin bu tutumlarından kaçınmaları için bu âyet nâzil olmuştur⁶². İkincisi, “âhiret için azıklanın, Allâh’a itâat ve ibâdet edin, hayırlı işler yapın ki, yarın öteki dünyada sıkıntı çekmeyip rahat edesiniz”dir⁶³. Ancak âyetin –yukarıda zikredilen iki anlamı da gözetilerek- şu şekilde yorumlanmasının daha isâbetli bir yaklaşım tarzı olacağı kanaatini taşımaktayız: “Hem hac yolculuğu için (maddi) azık (yiyecek, içecek vb.) tedarik edinin hem de ebedî âhiret hayatı için ibâdet ve hayırlı işler yaparak azıklanın.”

⁵⁹ Heyet, *Kur’ân Yolu*, I/312-313.

⁶⁰ Ebû Muhammed Abdü’l-Hak b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, nşr. Abdü’s-Selâm Abdü’s-Şâfi Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, Beyrut 2001, I/281.

⁶¹ Buhârî, Hac, Bâbu Fadl-i Hacci’l-Mebrûr, Hadis Numarası: 1521, s. 206.

⁶² Râzî, V/183.

⁶³ Taberî, III/500.

Bu âyette bir bakımdan maddi anlamda azıklanmaktan yani mali güce sahip olarak Hac'ca gitmekten söz edilmektedir. Gücü yettiği halde hacca gitmeyenler manen vebal altındadır⁶⁴. Bu kapsamda müslümanın mali güce sahip olduğunda Haccını ertelememesi, bununla birlikte borç almadan, kredi kullanmadan ve haram kazanç ile hacca gitmemesi gerektiğini de ifade etmeliyiz. Ayrıca sıhhat yönünden hasta ve bedenen zayıf, rahatsız kişilerin hac ve umreye gitmesi, tedavi için hastane ve sağlık merkezlerine gidip gelmeleri, buralarda uzun kuyruklar olduğundan fazla zaman harcamaları bu Hac ve Umre ibâdetini yerine getirmede engel olmaktadır. Bu hem kendilerini hem de görevlileri zora sokmaktadır

“فَإِنَّ خَيْرَ الرِّزَادِ النَّقْوَى” ”Şüphesiz azığın en hayırlısı takvâdir.” ifadesi ile, “takvâ”nın hac ibâdetinde ve dolayısıyla İslâm'da ne kadar önemli bir haslet olduğunun altı çizilmektedir. “الرِّزَادِ” (zâd) kelimesi, halihazırda ihtiyaç fazlası azık (yiyecek, içecek vb. erzak) demektir⁶⁵. Burada “azığın en hayırlısı” ile âhiret azığı yani emirleri yaparak ve yasaklardan kaçınarak kazanılan sevapların kastedilmesi mümkündür⁶⁶. “النَّقْوَى” (takvâ) kelimesi, bir şeyi kendisine eziyet veren ve zarar veren şeyden korumak anlamına gelen “vikâye”den türemiştir. Takvâ, bazen nefsi korkulan şeyden (günaha girmek gibi) korumak, bazen de korkmak anlamını taşır. Aynı zamanda takvâyâ gerçek anlamda Allâh'a saygı duyarak haram ve yasaklardan kaçınmak ve (helal ve haram konusunda şüpheli şeylerin olmasından ötürü) bazı mübah şeylerden uzak durmak anlamı da yüklenebilir⁶⁷. Bu anlamda hacca niyet eden kişinin en fazla ihtiyacı olan şey, takvâyâ bürünmek olacaktır. Âyetin sonunda ise, tüm müslümanlardan ve özellikle de akıl sahiplerinden takvâ sahibi olmaları istenmektedir.

5) Hac ve Umre'de ticâret yapmanın günah olduğu hükmü doğru değildir.

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَافَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ (198) ثُمَّ أَقْبَضُوا مِنْ حَيْثُ أَقْبَضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (199)

“Rabbinizden bir lutûf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allâh'ı zikredin; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırılmışlardan idiniz(198). Sonra insanların dalga dalga ilerlediği yerden siz de ilerleyin. Allâh'tan bağışlanmanızı dileyin. Kuşkusuz Allâh çok bağışlayandır, çok merhametlidir (199).”⁶⁸

Birinci âyet, bir çeşit kendinden önceki 197. âyetin devamı ve tamamlayıcısı mahiyetindedir. 197. âyette, hac ibâdeti esnasında kadına

⁶⁴ Bakkal, *Haccın Manası*, s. 29.

⁶⁵ Râgıb, s. 386.

⁶⁶ İbn Kesîr, I/408.

⁶⁷ Râgıb, s. 881.

⁶⁸ Bakara, 2/198-199.

yaklaşmak (cima'), günah işlemek ve çekişip tartışmak gibi yapılmaması istenen yasaklardan bahsedilmişti. Akıllara "acaba Hac sırasında alış veriş ve ticaret yapmak yasaklanan hususlardan mıdır?" gibi bir düşünce gelebilir. İşte bu âyet, akıllara gelebilecek bu düşünceyi gidererek, hac esnasında ticaret ve alış veriş yapmakta bir sakınca ve günah olmadığını beyan etmektedir. Zira hac ibâdeti ve ihlasını engellemeyecek her türlü ticaret yapılabilir. İslam'dan önce Araplar, hac mevsiminde ticaret yapmak için fuar ve panayırlar kurarlardı, bunlarla geçimlerini temin ederlerdi. Fakat İslam gelince, müslümanlar günah olacağı inanç ve endişesiyle ihrama girdikten sonra alışverişle meşgul olmuyorlar ve ticaret yapmaktan çekiniyorlardı⁶⁹. İşte bu âyette "Rabbinizden bir lutûf beklemenizde sizin için bir günah yoktur" buyurularak böyle bir inanç ve endişenin yersiz olduğu ve hac esnasında ihramdan önce veya sonra ticaret ve alış veriş yapmanın günah olmadığını altı çizilmiştir⁷⁰.

Âyette geçen "عَرَفَاتٍ" (Arafât) kelimesi ile, Mekke'nin doğusunda yer alan herkesçe bilinen düz bir arazi kastedilmektedir⁷¹. Aratafat'a bitişik olan halk arasında Cebel-i Rahme adı ile bilinen küçük tepeye de Arafat dağı denilmektedir. "Arafât" a, Cebrâil (a.s.)'in Hz. İbrâhîm'e haccın menâsikini öğretirken, Hz. İbrâhîm'in O'na "bildim, bildim" cevabını vermesinden ötürü bu ismin verildiği rivâyet olunmaktadır⁷². Haccın rükünlerinden olan Arafât vakfesi⁷³, bu alanın her yerinde yapılabilir. "الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ" (Meş'ari Harâm), Müzdelife'de bulunan iki tepe arasındaki alanın, veya o bölgede bulunan Kuzah dağındaki bir tepenin adıdır. Müzdelife'nin tamamına da Meş'ari Harâm denir⁷⁴. Âyette, Arafat'ta vakfe yapıp oradan ayrıldıktan sonra, Hz. İbrâhîm'den bugüne kadar uygulandığı şekilde herkesle birlikte Meş'ari Harâm'a yani Müzdelife'ye gidilmesi, orada telbiye, dua, hamd ve namaz vb. ile Allâh'ın zikredilmesi emredilmektedir⁷⁵. Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarının birlikte cem'i te'hir ile kılınması, namazın en büyük zikirlerden olmasındandır⁷⁶. Bu da, "zikredin" emrinin tezâhüründen biri olarak karşımızda durmaktadır. Şüphesiz müslümanlar, İslâm'a girmeden önce puta tapan, yolu şaşırılmış insanlardı. Allâh'ın hidâyeti ile doğru yolu buldular. Bu nedenle müslümanlar, şükran göstergesi olarak Allâh'a hamdetmeli ve onu çokça zikretmelidirler.

28

Hz. Peygamber zamanında, "Güneş dağların tepesinden yükselince Arafat'tan inmek" yanlış âdetlerdendi. Hz. Peygamber, Arafat'tan gün battıktan sonra inmek suretiyle, güneş dağların tepesinden yükselmedikçe Arafat'tan inmeyen müşrik Araplara muhalefet ettiği gibi, onların yolunda gitmediğini göstermiş ve ümmetine, Arafat'tan ne zaman ayrılmak gerektiği hususunda

⁶⁹ Taberî, III/504.

⁷⁰ İbn Atiyye, I/284; Özel, *Kur'an-ı Kerim'de Hac*, s. 110-115.

⁷¹ Râgıb, s. 561.

⁷² Taberî, III/512; Özel, *Kur'an-ı Kerim'de Hac*, s. 48-49.

⁷³ Geniş bilgi için bk. Bakkal, *Haccın Manası*, s. 146-177; Erul, *Haccı Anlamak*, s. 41-44.

⁷⁴ İbn Kesîr, I/413.

⁷⁵ el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer (ö. 685/1291), *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Mahmûd Ahmed Atraş, Dâru'r-Rüşd, Beyrut 2000, I/178.

⁷⁶ Râzî, V/193.

rehberlik etmiştir⁷⁷.

Bu âyette geçtiği ve Peygamberimiz (s.a.v.)'in “*Hac Arafat'tur*”⁷⁸ buyurduğu gibi, Hac menâsikinden Arafat vakfesinin yapılmaması veya kaldırılmasının düşünülmesi doğru olmayacaktır.

İkinci âyet, -önceki âyetin devamı olup- hacıların Müzdelife'den Mina'ya akın akın gitmelerini ve Allâh'tan bağışlanmayı istemelerini emretmektedir.

6) Hac günlerinde ataları övmek ve ataların eserleriyle övünmek yasaklanmıştır.

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ

“(Hac) menâsikini bitirince atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta ondan daha fazla Allâh'ı zikredin. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur”⁷⁹.

“مَنَاسِكٌ” (menâsik), “n-s-k” kökünden türemiştir. “النسك” (nusük), “ibâdet”; “مَنَاسِكٌ” (menâsik) ise “ibâdet yerleri ve işleri” demektir⁸⁰. Burada hac menâsikinden, “Allâh'ın yapılmasını emrettiği hac ibâdetleri” anlaşılabilirliği gibi, “menâsik”ten “kurban kesme” fiilinin anlaşılması daha isabetli olacaktır⁸¹. Bu âyette câhiliyye döneminde hac sonrasında yapılan yanlış bir âdete temas edilmektedir. İslâm'ın doğuşu sırasında Kâbe'yi tavâf, umre, Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi âdetler devam ettirilmekte, hac putperest gelenekleriyle birlikte sürdürülmekteydi. Kâbe'nin ziyaret edilmesi ve Safâ ile Merve arasında yedi defa koşulması ile tamamlanırdı. Arafat ve Mina günlerinde alışveriş yapılmazdı. Mina'da yerine getirilmesi gereken, üç gün müddetle şeytan taşlama ve ayrıca kurban kesme menâsiki tamamlandıktan sonra çeşitli toplantılar düzenlenir, nutuklar atılır, şiirler okunurdu. Rivâyetlere göre ya Beytullâh'ta, ya da Arafat vakfesi sırasında, yahut Cemarât'ta veya Mina'da müşrik Arap kabileleri atalarını dillerinden düşürmezler, atalarının yaptıkları ve eserleriyle övünürlerdi⁸². Bu cahiliyye âdeti, “(Hac) menâsikini bitirince atalarınızı zikrettiğiniz gibi, hatta ondan daha fazla Allâh'ı zikredin”⁸³ meâlindeki âyet ile kaldırılmıştır.

Kur'ân, bu âyetle müminleri hac görevini yerine getirdikten sonra bu tür davranışları yapmamalarını, aksine Câhiliyye döneminde yaptıkları gibi hac

⁷⁷ Koçyiğit, “Hac ve Faziletleri,” s. 373.

⁷⁸ el-Mubârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed (ö. 1283/1353), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y., (Tefsiru'l-Kur'ân) Hadis Numarası: 4058, VIII/316.

⁷⁹ Bakara, 2/200.

⁸⁰ Râgıb, s. 802.

⁸¹ Taberî, III/534; Râzî, V/199.

⁸² Râzî, V/199.

⁸³ Bakara, 2/200.

sonrası atalarıyla övünmek ve onları anmak yerine, kuvvetlice Rabbi ta'zîm, şükür ve hamd ile Allâh'ı zikretmeye, zikri çoğaltmaya ve emirlerine boyun eğerek Allâh'a itâate davet etmektedir. Taberî'ye göre, bu âyetteki “الذِّكْرُ” (zikr)'den kastedilenin, 203. âyette geçen “وَادْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ” “Sayılı günlerde Allâh'ı anın” kelâmında murad edilen “tekbir getirmek” anlamına gelmesi de mümkündür.⁸⁴

İlk dönem müfessirlerden Taberî, İbn Kesîr ve İbn Atiyye tefsirlerinde âyetin, “Küçük çocukların babalarını dillerinden düşürmedikleri gibi, siz de Allâh'ı o şekilde, hatta daha güçlü şekilde zikredin.” anlamında yorumlandığına dair bazı rivâyetler bulunmaktadır.⁸⁵

“İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver, derler. Böyle kimselerin ahiretten hiç nasibi yoktur.” ifadesi ile, bazı insanların Allâh'tan iyi ve kötüyü ayırmadan sadece dünyalık şeyler istediğini, böyle kişilerin âhiret için yatırım yapmadıklarından âhiretten nasipleri olmadığı bildirilmektedir. Bir sonraki 201. âyette ise, bazı insanların da “Onlardan bir kısmı da: Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru! derler.” şeklinde dua ederek hem dünyaları hem de âhiretleri için hayırlı işler istedikleri ifade edilmektedir.

7) Sayılı günler, eyyâm-ı teşrîk (tekbir günleri)dir.

وَادْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ

30

“Sayılı günlerde Allâh'ı anın. Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur. Bunlar gûnahtan sakınanlar içindir. Allâh'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız⁸⁶.”

Âyette geçen “أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ” (eyyâmın ma'dûdât) “sayılı günler”den maksat, -Zi'lhicce ayının tamamının bu aylara dahil olduğuna dair bazı rivâyetler bulunsa da- cumhurun görüşüne göre eyyâm-ı teşrîk denilen tekbir günleri yani Zi'lhicce'nin 11. 12. ve 13. günleridir⁸⁷. Âyetteki “الذِّكْرُ” (zikr)'den murad, bu günlerde, beş vakit namazdan sonra okunması vâcib olan tekbir sözleri olması muhtemeldir⁸⁸. Buna göre âyete “Sayılı günler olan teşrîk günlerinde beş vakit

⁸⁴ Taberî, III/540.

⁸⁵ Bk. Taberî, III/538-539; İbn Kesîr, I/415; İbn Atiyye, I/276.

⁸⁶ Bakara, 2/203.

⁸⁷ Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.) “Teşrîk günleri, yemek yeme ve zikir (tekbir getirme) günleridir.” başka bir rivâyette ise, “Bu günlerde oruç tutmayınız. Zira o günler, yeme ve içme, ve Allâh'ı zikir (tekbir getirme) günleridir.” demiştir. Bk. Taberî, III/549-554; Zemahşerî, Cârullah Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, nşr. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Mektebetu Abikân, Riyad 1998, I/414; Râzî, V/208; Beydâvî, I/180; Özel, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hac*, s. 71.

⁸⁸ İbn Kesîr, I/417.

namazdan sonra tekbir getiriniz.” manası hamledilebilir. Taberî ise âyeti “Şeytan taşlama günlerinde ta'zîm ve tevhîd ile Allâh'ı anınız. Allâh, o günlerde namaz sonralarında ve Cemerât'ta atılan taşların her birini atarken tekbir getirmeyi emretti.” şeklinde yorumlamıştır⁸⁹. Hanefî ve Hanbelî mezhebine göre teşrik günleri tekbirlerin ilki, kurban bayramının arefe günü sabah namazının farzından sonra, sonuncusu da bayramın dördüncü günü ikindi namazından sonra okunur. Diğer mezheblere göre teşrik tekbirlerinin başlangıç vakti bayramın birinci günü öğle namazı, bitiş vakti de dördüncü günü sabah namazıdır⁹⁰.

Âyetteki “يَوْمَيْنِ” (yevmeyn) “iki gün”den maksat, teşrik günlerinden bayramın iki ve üçüncü günleri olduğu ifade edilebilir. Müfessirlerin yorumuna göre âyette acelesi olan hacıların isterlerse kalan cemreleri bu iki güne sığdırarak üçüncü günün sonunda Mina'dan Mekke'ye dönmelerine izin verilmektedir. Kalanlar ise dördüncü günde şeytan taşlarlar⁹¹.

Değerlendirme ve Sonuç

Şimdiye kadar yapılan açıklamalardan Hac ibâdetinin, hilale göre tayin edilen senenin sadece belirli aylar ve günlerinde yerine getirilebileceği, Hac aylarının Şevval, Zül-ka'de ve Zi'l-hicce'nin ilk on günü olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.) haccını Zi'l-hicce ayında edâ etmiştir. Bu sebepten ötürü, haccın bu üç ayın içindeki her hangi başka bir gün/günlerde yapılabileceği veya karşılaşılabilecek bazı zorlukları gidermek ya da azaltmak amacıyla bu aylar içinde farklı zamanlara yayılabileceği gibi bir anlam çıkarılması isâbetli olmayacaktır. Aynı şekilde Hac menâsikinin en önemli unsuru olan Arafat vakfesinin yapılmaması veya kaldırılmasının düşünülmesi de doğru olmayacaktır. Günümüzde Hac ve menâsikinin zamanını, hilalin şekil değiştirmesi dikkate alınarak ve astronomiyi teknoloji ile birleştirerek tayin etmek mümkün ve çok kolaydır. Buradan hareketle, İslâm dünyasının Hac gününde ortak bir gün belirlemesi ve birlikte hareket etmesi önem arz etmektedir.

31

Kur'ân Câhiliyye döneminde müşriklerin Safâ ile Merve'deki putlara yaptıkları tavafın yanlış olduğunu açıkça ilan etmekle birlikte, Hac ve umre ibâdeti içinde yer alan Safâ ile Merve'yi tavaf (sa'y) etmede bir sakınca ve günah olmadığını beyân etmiştir. Kur'ân'ın bu beyanı, Hac ve umre ibâdetini yerine getirenlerin aklına gelebilecek olan bazı şüpheleri ve yanlış anlaşılmalara net bir şekilde gidermiştir. Kur'ân Câhiliyye döneminde Hac veya Umre için ihrama girildiğinde evlere girmeme, çadırda gölgelenmeme, tereyağı yememe, Allâh'a yakın olma inancıyla eve ve çadıra arka pencereden girme gibi câhiliyye inanış ve âdetlerini reddetmiştir. Aynı şekilde Câhiliyye döneminde müşrik Arap kabilelerinin hac sonrasında atalarının yaptıkları davranışları ve eserleriyle övünmeleri âdetini kaldırmış, buna karşılık müminleri hac görevini yerine getirdikten sonra bu tür bir davranış yerine Allâh'a itâate ve çokça zikretmeye davet etmiştir.

⁸⁹ Taberî, III/549.

⁹⁰ Heyet, *Kur'ân Yolu*, I/319.

⁹¹ Taberî, III/557; Beğavî, s. 112; Râzî, V/211.

Kur'ân, İslam'dan önce Arapların hac mevsiminde yaptıkları ticareti kaldırmamış, Müslümanların hac ibâdeti ve ihlâsını engellemeyecek her türlü ticaretin yapılabileceğini ve bunun günah olmadığını vurgulamıştır.

Umre ibâdetinin hac aylarında edâ edilmesi hususunda, çokça ve peş peşe yapılmaması ile çokça yapılması arasında muhayyerliğin söz konusu olduğu, Câhiliyye devrinde Arapların hac aylarında umre yapmayı büyük günahlardan saymaları âdetinin geçersiz kılındığı ve hacca kadar umre yapmanın meşrû kılındığı müşahede edilmektedir.

Hac ve Umre ibâdeti, Müslümanlar için en önemli ibadetlerdendir. Etkileyici bir özelliğe sahiptir. Müslümanın hem dînî ve sosyal hayatını etkilemekte hem de geleceğe yönelik bakış açısını ve ufkunu değiştirmektedir. Bu bakımdan Hac ve umre ibâdeti; namaz, oruç ve zekât gibi İslâm'ın diğer temel şartlarından daha farklı olarak düşünülebilir. Hac ve Umre ibâdetinin kişi üzerinde açık etkiler ve güzel kazanımlar ortaya çıkarabilmesi için bilinçli ve adabına uygun olarak yapılmalıdır. Hac ve Umre ibâdetinin bilinçli ve hakkıyla yerine getirilmesi, bu ibadetlerle ilgili oluşan bazı bidatlar ve yanlış inanışların önüne geçilebilmesi ve giderilebilmesi, ancak bu ibâdetlerin doğru bir şekilde anlaşılması ve bilinmesiyle mümkün olacaktır. Maksudı, bu iki ibâdetin doğru şekilde anlaşılmasına ve icra edilmesine yardımcı olmaya bir katkı sağlamak olan bu makalenin ne kadar önemli olduğu açıkça görülmektedir. Bundan sonra da bu konunun yeniden daha kapsamlı çalışılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Hac ve umre konusunda yapılabilecek en hayırlı hizmet, Hac ve Umre ibâdetiyle ilgili yanlış inanç ve davranışların tespit edilip, halkın anlayabileceği sade bir dille kitap, kitapçık, broşür, kartela vb. çalışmalar yapılarak halkımıza ve özellikle de Hac ve Umre'ye gideceklere değişik yollarla dağıtılması uygun olacaktır.

32

Bibliyografya

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1982.

Bakkal, Ali, *Haccın Manası*, Rağbet Yay., İstanbul 2004.

Bayyigit, Mehmet, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, TDV Yay., Ankara 1998.

el-Beğavî, Hüseyin b. Mes'ûd, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2002.

el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, thk.

Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk, Mahmûd Ahmed Atraş, Dâru'r-Rüşd, Beyrut 2000.

el-Buhârî, İbrâhim, *Sahih-i Buhârî (el-Câmiu's-Sahîh)*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006.

Cerrahoğlu, İsmail, “Kur'ân-ı Kerîm'de Hac,” *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1970, sayı: 102-103.

DİA, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996.

Edip, Eşref, “Hac Müessesesinin Cihanşümûl Ehemmiyeti”, *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1969, sayı: 80-81.

Eren, A. Cüneyt, *Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasında Yeni Bir Yaklaşım: Konulu Tefsir Metodu*, Nil Yayınları, İzmir 2000.

Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûrâ Yayınları, İstanbul 2001.

Harman, Ömer Faruk, ve diğerleri, “Hac”, *DİA*.

Heyet, Hayrettin Karaman ve diğerleri, DİB Yay., *Kur'ân Yolu, I-V, 2. Baskı*, Ankara 2006.

Heyet, Hayrettin Karaman ve diğerleri, DİB Yay., *İlmihal I-II*, İstanbul 1998.

Heyet, İsmail Karagöz ve diğerleri, *Hac İlmihali*, DİB Yay., Ankara 2008.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib (ö. 546), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, nşr. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2001.

İbn İshâk, Muhammed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2004.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1988.

İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire t.y.

Koçyiğit, Talat, “Hac ve Faziletleri,” *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1970, sayı: 102-103.

el-Mubârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed (ö. 1283/1353), *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmîzî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut t.y.

en-Nisâbûrî, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî (206-261), *Sahih-i Müslim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1991.

Özel, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hac*, Kayıhan Yay., İstanbul 2011.

Râgıb el-İsfahânî, (ö. 503/1109), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1992.

er-Râzî, Fahreddîn Ömer, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.

es-Sa'dî, Abdurrahmân b. Nâsır (ö. 1307-1376), *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân* (Tefsir-i Sa'dî), Mektebetü'l-Abikân, Riyad 2001.

Sanay, Eyyüp, "Haccın Sosyolojik İzahı," *Diyanet Dini, Ahlaki, Edebi, Mesleki Aylık Dergi*, Ankara 1986, c. 22, sayı: 3.

Serahsî, Ebû Sehl, *Mebûsât*, ed. Mustafa Cevat Akşit, Gümüsev Yay., İstanbul 2008.

Serahsî, Ebû Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993.

es-Süheylî, Abdurrahmân b. Abdullâh, *er-Ravdu'l-Enf ve ma'ahû es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mecdî b. Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut t.y.

Şâtibî, Ebû İshâk, *el-İ'tisâm*, thk. Abdurrahmân Şakîr ve diğerleri, Dâru İbn-i'l-Cevzî, Kahire 2008.

Şurûhu İbn Mâce, nşr. Râid b. Sabrî, Beytu'l-Efkâri'd-Devliyye, Beyrut 2007. 34

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdi'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire 2001.

Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Cadu'l-Hakk, Beyrut 1994.

Tutar, Adem, "İslam Tarihinde Hac İbâdetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi," *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Elazığ 2001, sayı: 6.

Erul, Bünyamin, Keleş, Ekrem, *Hacci Anlamak*, DİB Yay., Ankara 2012.

Ünal, İsmail Hakkı, "Hac Aylarında Umre," DİB. İlmi Eserler: 119, (7-9 Temmuz 2006 Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu, Tebliğ ve Müzakereler), Ankara 2007.

Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*.

Yücel, İrfan, *Hac Rehberi*, TDV Yay., Ankara 1997.

Zemahşerî, Cârullah Muhammed (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, nşr. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Mektebetu Abikân, Riyad 1998.